

Transcription of the interview with Étienne Davignon (Brussels, 11 December 2007 and 14 January 2008). URL: <https://tinyurl.com/y2nywrw5> [Accessed: 25.02.2019].

Zhiskar d'Esten, V. 1990. *Vlast i zhizn [Le Pouvoir et la Vie]*. Moskva: Mezhdunarodnye otnosheniya. [in Russian]

Kovler, A. I. 2016. *Yevropeyskaya integratsiya: federalistskiy proekt (istoriko-pravovoy ocherk) [European Integration: a Federalist Project (Historical-Legal Essay)]*. Moskva: Statut. [in Russian]

Midelaar, Luuk van. 2018. *Perekhid do Yevropy: Yak kontynent stav soiuzom [The Passage to Europe. How a Continent Became a Union]*. Kyiv: Dukh i litera. [in Ukrainian]

Osipov, Ye. A. 2010. *Yevropeyskie idei Zhorzha Pompidu [European Ideas of Georges Pompidou]*. *Dialog so vremenem*. № 33. S. 321–330. [in Russian]

УДК 94[47+57]:305

DOI: 10.20535/2307-5244.48.2019.176393

В. О. Венгерська

<https://orcid.org/0000-0002-8936-8893>

Житомирський державний університет імені Івана Франка

V. O. Vengerska

Zhytomyr Ivan Franko State University

ЖУРНАЛИ МОД ЯК ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ СТРАТИФІКАЦІЇ РАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

*Fashion Magazines as a Reflection of Social stratification
of Soviet Society*

Мода в Радянському Союзі мала свої особливості. Перш за все, демонструвала невідповідність одній із базових засад комуністичної ідеології — декларованій рівності, й підтверджувала наявність соціальних страт, представники яких мали кардинально відмінні можливості. Проголошення гасел про створення «нової наднаціональної спільноти» супроводжувалось закріпленням та просуванням російського як панівного варіанту ідентичності, що віддзеркалювалось і на сторінках журналів мод.

Ключові слова: мода, журнали мод, соціальна стратифікація, стандарти, відхилення, радянське, рівність.

Despite its «obscurity», it is difficult to deny the existence of fashion in the Soviet Union. However, it had its own peculiarities. They reflected the differences in the status of representatives of various social groups inside a formally “classless” Soviet society.

The purpose of the article is to analyze social stratification in the Soviet Union through the lens of fashion magazines and journals for women. The article examines the evolution of Soviet fashion magazines and target groups of their «consumption». The main methods of research are the orientation to the dichotomy of norm/anomaly proposed by N. Leбина (in the context of matching clothing to political and socioeconomic challenges). The data reflects peculiarities of different periods in the history of Soviet authoritarianism and totalitarianism.

The analysis of the content and artistic/graphic/photo visual images in magazines was used among other research methods.

Fashion magazines were the marker of the level of economic development. They confirmed the presence of the fashion industry in the Soviet Union. In a country of «equal opportunity», the fashion became a category with the access limited to the small circle of «the chosen». Those were: Party and Soviet officials with wives, heads of enterprises and institutions, teachers of higher educational establishments, artists of different directions and types, models and employees in fashion studios. Specialized fashion magazines issued small print runs that turned them into the category of deficits. For public use, there were socially and ideologically sustained “Radianska Zhinka”, «Rabotnitsa» and «Krestyanka». The mass copies of these editions fell in a line with their purpose. Women who did not belong to the Soviet elite received brief information about fashion from their pages. The connection between the concepts of “peasant” and “fashion” was itself perceived as a certain anomaly.

The problem of fashion in the Soviet village is almost not researched. It was researched only in the sense of preserving traditional (ethnic) elements in clothing. The proclamation of slogans about a «new supranational community» was accompanied by the consolidation of Russian as the dominant alternative identity. This was also reflected in the pages of fashion magazines.

Representatives of various social strata were endowed with radically different opportunities. The scope of the fashion demonstrated non-compliance with one of the basic principles of the Soviet model — the declared equality.

Keywords: fashion, fashion magazines, social stratification, standards, deviations, Soviet, equality.

Мода як певний набір уявлень про відповідність культури, моделей поведінки та одягу встановленим стандартам існувала в різні історичні часи. З розвитком модерної епохи та посиленням ролі друкованих ЗМІ в побут представників вищих соціальних верств входять такі видання, як журнали мод. Одним із винаходів цього періоду стало явище «масової культури». В її системі цінностей особливе місце належить одягу. Не менш важливу роль, яку іноді можна назвати ритуальною, одяг виконував у практиках авторитарних і тоталітарних політичних режимів цієї епохи. Періодичні

видання в їх умовах (безвідносно до спеціалізації), виступали як важливі ідеологічні інструменти.

Невід’ємним атрибутом функціонування недемократичних політичних режимів є контроль над усіма сферами життя. Побутові речі та явища не становлять винятку. Комуністичне розуміння рівності втілювали ідеї зрівнялівки та уніфікації, які знищували різноманітність. Одним із головних гасел радянської системи став заклик «не висовуватися», що стосувалося як позицій і поглядів, так і манери одягатися. Та поширювався він виключно на радянський «плебс».

Модна західна індустрія, попри належність до світу масової культури, все-таки намагалася прищепити споживачам індивідуальність і небажану в СРСР різноманітність. Як зазначає в анотації до своєї книги Дж. Бартлетт (2011), «моду можна назвати примарою, яка наганяла жах на радянську державу. Ефімерний, вічно незавершений і невловимий феномен становив неабияку загрозу цінностям соціалізму — стабільності, відсутності змін й передбачуваності» (Бартлетт, Дж. 2001, с. 7).

Попри її «примарність», складно заперечувати факт існування моди в Радянському Союзі. Однак вона мала свої особливості й поділялася на категорії, які віддзеркалювали відмінності в статусах представників різних соціальних груп формально «безкласового» радянського суспільства.

Метою запропонованої статті є реконструкція соціальної стратифікації у Радянському Союзі крізь оптику журналів мод та «жіночих» журналів. Серед основних завдань: вивчення еволюції радянських, зокрема українських, модних журналів; представлення на їх сторінках як західних модних тенденцій, так і радянських економічних реалій. Серед інших аспектів дослідження, на яких планується сконцентрувати увагу, є встановлення співвідношення між:

- змінами в політичній ситуації та змісті й наповненні видань про моду;
- «високою» радянською модою та «модними» видами робочого одягу;
- стандартами «радянського інтернаціоналізму» (у формі російського націоналізму), й етнічних/національних елементів в одязі на сторінках загальносоюзних і республіканських модних видань.

Основні методи дослідження, які використовувалися для підготовки статті: по-перше, дихотомія «норма/аномалія», котру запропонувала Н. Лебіна (Лебіна, Н. 2015) в контексті відповідності одягу політичним, і, що важливіше, суспільно-економічним викликам, які характеризували особливості різних політичних періодів у радянській історії. По-друге, аналіз змістовної та візуальної частини художніх, графічних та фотозображень у журналах.

Формулювання гіпотези: феномен радянської моди (як загалом, так і в її регіональних проявах) не варто спрощувати, примітивізувати, відповідно

до звичного схоластичного підходу, який домінував у радянській історіографії. «Бескласове» суспільство мало градацію, що позначалось і на моді та на сторінках модних журналів, які встановлювали стандарти для різних категорій населення. Для кожного періоду радянської історії існували свої показники «норми» й відхилення від неї (в контексті стандартів одягу). Згідно з основними положеннями теорії «демонстративного споживання» Т. Веблена (Веблен, Т. 1984), навіть (і особливо) в період найжорсткішого сталінського авторитаризму, (який серед іншого знайшов втілення й у так званому «великому сталінському стилі»), чітко було представлено такий елемент моди як обособлення (яке стосувалось еліт). Радянські робітники та селяни залишалися групою, котра посідала найнижчу сходинку в соціальній ієрархії (за незначними винятками, які лише підтверджували правило), що відзеркалювалось і в споживанні та моді.

Для підготовки статті використовувались такі журнали.

1. Перший радянський журнал мод «Ательє», який вийшов єдиним номером 1923 р. й став культовим. Він перетворився на символ радянського авангарду не лише в одязі. Одночасно, в контексті запропонованої теми, він став підтвердженням тези про наявність (збереження) соціальної градації в «новому», «безкласовому» суспільстві, в умовах якого існувала елітарно-богемна мода. Її творці пропонували й нестандартні рішення для робітничого одягу.

2. «Модний журнал» випуску 1945 р., як втілення сподівань на краще, мирне життя, наповнене красою та гармонією в умовах післявоєнної розрухи, й одночасно, як втілення «високого сталінського стилю».

3. Журнали, які видавались в Україні у так званій «брежнєвській» період: «Краса і мода» (перший з українських «глянцевих» журналів, 1970–1988 рр.); «Моди» — журнал республіканського будинку моделей (1965–1980 рр.).

4. Латвійській журнал «Rīgas modes» («Ризькі моди»). Рік заснування — 1948 р. У 1960–1980-ті рр. він задавав планку стилю в Радянському Союзі, чому сприяли збереження довоєнних традицій і творчість окремих модельєрів, зокрема О. Грамоліної, яка після смерті Сталіна визначала напрямки радянської «високої» моди тривалий час.

Проблематика моди та її вивчення тісно пов'язані з таким напрямом як історія повсякдення. Термін «повсякдення» до наукового обігу ввів відомий французький історик, представник «школи Анналів» Ф. Бродель. Від моменту так званого антропологічного повороту в дослідженні історії, серед істориків точаться дебати щодо визначення предмету дослідження історії повсякдення. Свої варіанти пропонували як представники західної історичної науки, так і вітчизняні й російські дослідники. Оскільки дисципліна «стикова», погранична, повсякдення вивчають і соціологи, культурологи, етнографи. Кожен напрям, як і вчені, що його презентують, пропонує власні варіан-

ти розуміння та трактування цього феномена. Один з найглибших сучасних російських дослідників, М. Кром, проаналізував різноманіття підходів і наголосив, що не може бути універсального й зручного для всіх випадків поняття, у зв'язку з чим окреслив «оповсякденювання» історії як дослідницький інструмент (Кром, М. 2006).

Від кінця 1980-х рр. посилювався інтерес до історії повсякдення у колі радянських істориків та їх колег із так званого «соціалістичного блоку». Піонерами стали східнонімецькі вчені, для яких руйнація Берлінської стіни відкрила нові перспективи. Так, один з дослідників окресленого періоду в роздумах над сенсом історії повсякдення, наголошував на важливості відмови від спрощених підходів, властивих марксизму в поясненні минулого, від орієнтації на дії економічних важелів та «об'єктивних умов», на необхідності включати до аналізу пояснювальної історичної моделі суб'єктивний фактор (Людке, А. 1999, с. 77).

Проблема соціальної стратифікації радянського суспільства не випадала з поля зору представників західної радянології від 1950-х рр. Проте підходи до її вивчення змінювались, особливо це стосувалося пояснення радянської категорії класу. Грунтовний аналіз європейської та американської історіографії, присвяченої соціальній стратифікації, міститься в роботі Н. Лаас (Лаас, Н. 2008, с. 104–116).

Серед найвідоміших теоретиків соціальної стратифікації радянського суспільства — американська дослідниця Ш. Фіцпатрик. У роботі, присвяченій повсякденню сталінської епохи, дослідниця зацентрувала на міфах, які стали основою радянської моделі (Фіцпатрик, Ш. 2008). Робота Ш. Фіцпатрик представляє інтерес у контексті окресленої в заголовку теми, у зв'язку з розглядом феномену блату. Вона характеризує радянську систему як «патрон-клієнтську» що віддзеркалювалося й у системі розподілення матеріальних благ. На її думку, систему радянської клановості варто розглядати як альтернативну систему стратифікації, котра допомагала виживати (Фіцпатрик, Ш. 2008, с. 21).

Проблематика розвитку моди в міжвоєнний період стає предметом дослідження фахівців з історії повсякдення. На об'єкти досліджень перетворюються явища та речі, які ще донедавна складно було уявити в подібній ролі. Їх позиціонування та/або поєднання зі сферами, яких, на перший погляд, вони мали дуже опосередковано стосувалося, часом мало вигляд інтелектуального та методологічного виклику. В цьому контексті варто згадати монографію К. Бара (Бар, К. 2013).

Вивчення радянського повсякдення стало чи не найпопулярнішою тематикою досліджень останніх років у Росії. Серед найвідоміших дослідників цього феномена — Н. Лебіна (Лебіна, Н. 2015). Як основний методологічний інструмент одного з досліджень вона запропонувала використання

дихотомії «норма/аномалія», пов'язаної з періодом формування повсякдення тоталітарного типу з жорсткою системою приписів і заборон. Серед різноманітних аспектів радянського повсякдення авторка розглядає й моду. Від 2006 р. у Росії почали випускати версію міжнародного журналу «Теорія моди. Тіло. Одяг. Культура».

На інтегрованості радянського повсякдення наголошує О. Коляструк, завдяки чому, на думку дослідниці, воно «може зв'язати всі інші світи людської життєдіяльності в єдину картину» (Коляструк, О. 2011). Водночас О. Коляструк звертає увагу й на підводні течії, пов'язані з певною вузькістю підходу. Практична реалізація подібного синтезу, на її думку, ускладнюється недостатністю в ній макроісторичного аналізу (Коляструк, О. 2011, с. 10). Серед основних тенденцій вивчення повсякденності вона виділяє й «розкриття культурних смислів побутових речей, одягу, форм і формул поведінки, спілкування»; а також наголошує на «тяжінні до синтезованого розкриття повсякденності з опертям на семіотичне, естетичне, культурологічне вивчення повсякдення» (Коляструк, О. 2011, с. 11).

В останні роки зросла кількість досліджень молодих учених, присвячених проблемам і різним аспектам співіснування моди й радянської системи. Зокрема, це публікації О. Корнієнко (Корнієнко, О. 2016), М. Олійник (Олійник, М. 2017) та ін.

Сфера моди є традиційною зоною зацікавлення культурологів та істориків моди. Серед відомих публічних істориків моди пострадянського простору варто виділити О. Васильєва та З. Звinyaцьковську. Серії лекцій, публікацій у журналах, телевізійних програм, створення віртуальних музеїв є нев'ємною складовою їх активності у просуванні знань про моду, її історію та місце в повсякденні різних епох, серед яких і радянський період.

Отже, короткий огляд історіографії, (який не претендує на вичерпність), підтверджує достатній рівень розробки методології дослідження як повсякдення, так і моди, що була його невід'ємним елементом. Однак залишаються окремі дослідницькі лакуни, які потребують вивчення, зокрема, це стосується зв'язку радянської моди з соціальною градацією «безкласового» суспільства та його віддзеркалення на сторінках журналів мод і так званих «жіночих» видань із соціальним спрямуванням.

Радянська політична модель, яка в особі свого керівництва шукала та створювала її «обличчя», мала доволі специфічні стосунки з таким феноменом, як мода. На початкових етапах формування нової політичної системи з'явилося помітне коло її прихильників серед інтелектуалів, митців різних напрямів, так званих «вільних художників», які дотримувались лівацьких поглядів. Серед факторів, що сприяли такому захопленню, були активне «перетворення» світу та світосприйняття, проголошення завдань «культурної революції», серед яких — подолання неписьменності значної

частини населення, надання прав жінкам (ішлося й про виборче право, яке частина жінок західного світу отримали тільки після завершення Другої світової війни). Те, що це право не передбачало особливого вибору, воліли замовчувати або не помічати. Загальний дух змін, декларована соціальна справедливість, активна промислова розбудова надихали й зачаровували сторонніх спостерігачів. Свої уявлення та сприйняття дійсності вони намагалися втілювати в мистецтві.

Головним культурним інструментом цих перетворень, його духом став авангардизм, у якому віддзеркалився бунт проти старих форм як у мистецтві, так і в житті. Напрямок проголосили культурною ідеологією революційного перетворення світу, ідеї якого об'єднали митців різних галузей. Відгалуженням авангардизму, який визначив дух нового часу, став конструктивізм, представлений не лише в архітектурі, а й в інших сферах і напрямках мистецтва, серед яких — у моді.

Від початку існування радянської системи «висока мода» існувала лише для вузького кола обраних. Перший радянський журнал мод «Ательє» став справжнім явищем у культурному житті. До створення його єдиного номеру 1923 р. долучилися ідеалісти від мистецтва й літератури, які увірували у справедливість та перспективність нової політичної моделі. Журнал став експериментом, автори якого заявили про свої наміри та представили ідеї й проекти в текстових і візуально-графічних формах. Основний акцент було зроблено на формуванні образу нової людини в його революційному трактуванні. Однак реформізм та революційне новаторство митців містили й елементи витонченої вишуканості. Про масштаб мистецького проекту в форматі модного журналу свідчить склад авторів, які погодились працювати над створенням номеру: художники Б. Кустодієв, К. Петров-Водкін, І. Грабар, скульптор В. Мухіна, історик мистецтв М. Пунін та інші. До складу авторського колективу журналу увійшли й колишні киянки: художниця О. Екстер та А. Ахматова. Журнал містив як фотографії, так і кольорові малюнки, які створили відомі художники¹. В редакційній статті «Ательє» окреслювалась основна мета створення журналу: «Діяльне та невтомне прагнення до виявлення всього прекрасного з творчої точки зору, що заслуговує на найбільшу увагу у галузі матеріальної культури². Олександра Екстер стала автором однієї зі статей, розміщених на сторінках журналу — «Про конструктивний одяг», в якій окреслила основну ідею тогочасного одягу — простоту та функціональність. Стаття базувалася на практичному досвіді, який художниця здобула під час роботи у відомому «Ательє мод» Н. Лама-нової (Федотова, Е. 2014). На обкладинці журналу також розміщувався ескіз, який О. Екстер створила у витонченому стилі арт-деко — подовжений

¹ Ательє, журнал мод. 1923.

² Ательє, журнал мод. 1923.

силует моделі в синій вуличній накидці зі збільшеним коміром та маленькою шапочкою з помпоном¹.

Тираж видання становив 2000 примірників, що в масштабах навіть одного багатомільйонного міста було незначним. Коло його читачів, а особливо жінок, які могли скористатися рекомендаціями та ідеями для втілення у життя, було обмеженим. Картинка, наведена в журналі, як і життя богемки, долученої до його створення, дисонувала з реаліями життя, одягу, який носили пересічні громадяни, особливо селяни.

Типовими зразками «моди» середньостатистичного радянського українського селянина кінця 1920-х рр. були так звані «базарні типи», які описав Ю. Павлович і використала в монографії М. Олійник. Дослідження велось у Києві 1928 р. Серед «типів» — не лише селяни, а й жебраки, безпритульні, старці. Кожухи, бурки, свити в поєднанні з валянками або намотаним на ноги ганчір'ям, хустками на голові у жінок — ось стандартний «модний» набір селян (Олійник, М. 2017, с. 159).

Від початку 1930-х рр. у Радянському Союзі почав формуватися так званий сталінський «великий стиль». Його естетика базувалася на візуалізованих образах, що втілювались у конструктивізмі та класицизмі в архітектурі. До цієї системи почали вписувати новий тип вишуканих леді та джентльменів радянсько-сталінського зразка. Як зазначає в дослідженні Н. Лебіна (Лебіна, Н. 2015, с. 356), владні структури створили в середині 1930-х рр. низку симулякрів: «З їх допомогою закріплювалась міфологія повсякдення великого стилю. Певною мірою до числа симулякрів можна віднести й Будинки моделей, які з'являються в середині 30-х рр.» (Лебіна, Н. 2015, с. 356).

Оскільки модні образи великого стилю дисонували з одягом представників робітничо-селянських будівників комунізму, їх пропонували обмеженому колу радянської еліти та іноземним фанатам радянської системи, які оспівували її. Мода потрапила до категорії товару для «обраних». Як зазначає Дж. Бартлетт, у радянській моді окресленого періоду «центральне місце посіла парадна естетика репрезентативного костюму» (Бартлетт, Дж. 2011, с. 287).

Цільовим сегментом журналів мод, які видавалися в епоху сталінізму, було вузьке коло радянської еліти. У 1926–1930 рр. виходив «Жіночий журнал». 1936 р. з'явився ще один елітарно-відомчий журнал для радянської й партійної номенклатури «Будинок моделей». Дослідники радянської моди пов'язують розвиток журналу з формуванням радянського міфу про унікальну радянську моду й жінку. Саме в цьому журналі вперше, після експерименту з «Ательє», з'явились поруч із малюнками й фотографії моделей².

Ситуація в українському селі (в контексті одягу, про моду не могло й йти) почала дуже відносно поліпшуватись від середини 1960-хх рр. Економіч-

¹ Ательє, журнал мод. 1923.

² Дом моделей, журнал мод. М., 1936.

ні проблеми й негаразди, невлаштованість побуту, відсутність не лише модного, а й елементарно нового одягу супроводжували й життя пересічних радянських містян як у довоєнний, так, особливо, і в післявоєнний період.

Не кращою була ситуація з одягом і в радянських містах сталінської епохи. Документальна й фото-хроніка, спогади сучасників, частково радянський кінематограф цього періоду віддзеркалюють реальну картину та особливості одягу пересічних містян.

Одразу після завершення війни 1945 р. розпочався випуск «Журналу мод» та відкрився Загальносоюзний будинок моделей одягу в Москві на Кузнецькому мосту. Його клієнтами були актори, радянські та партійні чиновники, які мали хоча й обмежені, але все ж можливості їздити за кордон, що позначалося на їх одязі та манері одягатись. У культовому радянському фільмі за романом братів А. та Г. Вайнерів «Місце зустрічі змінити не можна», одна зі сцен відбувається в літньому театрі післявоєнної Москви, під час демонстрації мод. Це був один, фасадний бік життя радянської столиці. Паралельно у фільмі показано й не «парадні» сторони післявоєнного життя: від карткової системи на товари першої необхідності до бандитських «малин» та «модисток», які в переважно спеціалізувалися на перешиванні старого одягу.

«Журнал мод» існував для іншого контингенту й іншої радянської реальності. Він успадкував орієнтацію на естетику «сталінського міфу». На його сторінках містилися вишукані зображення справжніх леді. Однак в умовах післявоєнної розрухи тираж був незначним, його не вистачало навіть на обслуговування еліти. Вступна стаття журналу «Мистецтво моделювання костюму» супроводжувалась ілюстрацією моделі в сукні під назвою «Російська (русская) вихідна сукня», сконструйованій в етнічному стилі з вишитим орнаментом «червоним по чорному». Автор статті, А. Бланк, посилався на зміст матеріалів лідерів світової модної індустрії — журнали «Vogue» та «Bazar» і запевняв у подібності стилістичних підходів до пошиття костюму в Радянському Союзі та за кордоном. Війна, на думку автора, не зупинила пошуки нових форм костюмів. Утім, економічні негаразди вплинули на моду, що призвело до необхідності підлаштовуватись. Зручність, практичність, простота крою та економність у витраті матеріалів — усе це стало наслідком війни. Як стверджував автор матеріалу, ця ситуація призвела до появи силуету «олівець». Саме так віднині почали йменувати короткі та вузькі спідниці й сукні. У статті розглядалися і зміни у способі життя жінок за кордоном: «Більшість американок та англійок почали працювати або служити, що позначилось на бюджеті їх часу та позбавило можливості протягом дня змінювати наряди»¹.

¹ Бланк А. Русское выходное платье // Журнал мод. 1945. № 3–4. С. 4.

Це призвело до введення в моду легких костюмів та суконь із двох частин. Попри «елітарність» радянського видання, автор статті неоднаразово наголошував на важливості зручності та практичності одягу, відсутності перенавантаження. Помітну частину матеріалу присвячено аналізу витратних матеріалів і тканин, передусім віскози, котрій, як стверджував автор, «належить велике майбутнє у створенні гарного одягу, який буде доступним за ціною та практичним у використанні» (Бланк, А. 1945, с. 4).

Після смерті Й. Сталіна М. Хрущов, який прийшов до влади, оголосив війну помпезності. Головним змістом та ідеєю моди до початку 1960-х рр. стала функціональність при максимальній простоті силуетів. Такі підходи покликані були налагодити випуск одягу та перетворити моду на масове явище, позбавивши її елітарності. Водночас епоха Хрущова пов'язувалась із «холодною війною», яка загрожувала перерости в «гарячу» стадію, тому й мода мала працювати на доведення переваг радянської системи. Саме тому зберігався «фасадний», показово-виїзний варіант моделей, які створювали будинки одягу та відомі дизайнери й модельєри.

Від кінця 1950-х рр. у зв'язку з серією масштабних заходів, таких як, наприклад, Московський фестиваль молоді та студентів, серії інших міжнародних фестивалів та конкурсів, в роботі яких брали участь і радянські модельєри, партійне керівництво змушене було погоджуватись на пропозиції й запрошення радянських фахівців до світових столиць мод, перш за все — Парижа. Перша подібна поїздка до Франції відбулася 1957 р. (Корнієнко, О. 2016, с. 49). Водночас М. Хрущов намагався демонструвати «відкритість», яка передбачала двосторонні обміни та запрошення французьких модельєрів. Але приїзд французів до СРСР лише створив додаткові й небажані проблеми для влади. Достатньо пригадати відому фотосесію, яку організував модний будинок Christian Dior 1959 р. для першого в СРСР західного дефіле в Москві. Серію яскравих і красномовних світлин зробили фотографи журналу «Life». Контраст між французькими моделями та москвичами більш ніж разючий. На вулицях міста елегантні й вишукані француженки мали нереальний вигляд на тлі «не стильних» чоловіків і здивовано-недоглянутих жінок у хустках, неякісному одязі, жакливному взутті зі шкарпетками, з обличчями, які ніколи не бачили косметики (Christian Dior в Москві. 1959).

Прихід до влади Л. Брежнєва окреслив новий період у радянській історії — епоху «застою». 20 років, які віддаляли радянській народ від війни, пов'язувались не лише зі смертю Сталіна й періодом хрущовської «відлиги». За цей час ціле покоління виросло в умовах політичного послаблення й гучних успіхів радянської системи у космічній галузі. Це зумовило зміни в пріоритетах радянських людей, які втомилися жити лише очікуванням дива й нескінченного будівництва комунізму. Тому на перший план реалізації внутрішньої політики вийшла необхідність вирішувати побутові пробле-

ми, які потребували, серед іншого, й посилення уваги до легкої промисловості й модної індустрії.

Її розвиток мав торкнутись усіх республік. Україна не була винятком, навпаки, їй відводили помітне місце в розвитку галузі. Київський «Український будинок моделей одягу» з'явився практично одночасно з аналогічною структурою в Москві. Розвиток української радянської моди в цілому збігався з основними тенденціями в СРСР, проте мав і особливості.

Культовим київським модельєром брежньєвської епохи був Герц Мепен. Його роботи визнали французькі кутюр'є, на конкурсі кравецької майстерності, який проходив 1964 р. в Парижі він отримав із рук Крістіана Діора приз «Золоті ножиці». Діяльність Г. Мепена тісно пов'язувалася з журналом «Краса й мода», який виходив у Києві протягом 1970–1980-х рр. Журнал тривалий час залишався одним з небагатьох джерел про модну індустрію в Україні. Модельєр спеціалізувався на пошитті верхнього жіночого одягу, створював колекції для Республіканського будинку моделей одягу, в яких намагався поєднувати класичні та етнічні елементи. Серед його «зоряних» клієнток — Р. Щербицька (дружина першого секретаря ЦК КПУ В. Щербицького), оперна діва Є. Мирошніченко та інші відомі мешканки Києва. Директор і засновниця Музею моди України Г. М. Уваркіна згадує про функціонування в Києві ательє закритого типу з надзвичайно символічною назвою — «Комунарка». В ньому обслуговувалась місцева радянська еліта, яка також мала градацію. Г. М. Уваркіна згадує про чотири типи клієнтів, найвищу сходинку в цій ієрархії посідали представники партійної еліти (Мельник, М. 2014).

Повертаючись до журналу «Краса і мода», слід зазначити, що за всієї специфічності видання з його сторінок, хоча й непрямо, прочитувались побутові проблеми. Приховати це, попри голосні заяви про протилежне, було фактично неможливо. Кількість рубрик була обмежена, пустки на сторінках журналу заповнювали багаторазовим повторенням теми колекції, якій присвячувалась журнальна рубрика. Наприклад «дощить» («идут дощи») (10 раз, 40 кеглем), на наступних чотирьох розворотах (!) «осіннім днем» (66 раз)¹.

На сторінках журналу обґрунтовували нову символіку радянської моди: «Загострення почуття сучасності ..., відображення духовного світу людини-трудівника» (Шудря, К. 1972, с. 16). Конфлікт між радянським колективізмом і західним індивідуалізмом ідеологи радянської моди трактували дуже оригінально: «вільна особистість не прагне відшукати символи незалежності, демонструючи опір громадськості й завойовуючи право на індивідуальність, як це культивується в буржуазному суспільстві. Наша мода орієнтується на маси, а не окремих індивідів» (Шудря, К. 1972, с. 16).

Авторами подібних публікацій у радянських модних журналах були філософи з науовими ступенями, які зазвичай представляли системотворчий

¹ «Краса і мода». К., осінь 1972. С. 11–16.

напряв радянської гуманітарної сфери — «науковий комунізм». Однак, як стверджує в дослідженні Дж. Бартлетт, «у протиборстві між ідеологією (світом чоловіків) та прагненням до краси (“жіноча” сфера), врешті-решт, перемогу здобули жінки» (Бартлетт, Дж. 2011, с. 267).

Першість у модній індустрії Радянського Союзу протягом усього післявоєнного періоду утримували Балтійські республіки, перш за все — латвійська столиця Рига. Як уже зазначалося, феномен радянської моди пов’язувався й з іменами відомих модельєрів, які були невід’ємною складовою післясталінської епохи. В ризькому випадку йдеться про О. Грамоліну, яка після смерті Сталіна повернулася з Китаю, куди емігрувала, й перетворила Ризький будинок моделей на один із найкращих у Радянському Союзі.

Найбільш популярним і, відповідно, дефіцитним, був ризький журнал «Rigas modes». На відміну від модних журналів, що видавались у 1960–1970-х рр. в Україні, ризький аналог пропонував розгорнуті характеристики модних напрямів, тканин, фасонів, довжини як жіночої, так і чоловічої й дитячої моди. Містив журнал і модні рекомендації для повних, що виділяло його серед республіканських «побратимів».

Незважаючи на те, що в 1960-х рр. він не містив фотографій (лише кольорові малюнки), описи моделей, модних напрямів робили його особливо популярним. На сторінках видання розміщувалися детальні викройки з інструкціями, що було важливим для закрійників і кравців, а також жінок, які самі шили. На початку 1960-х рр. модницям повідомлялося: «як і раніше модною залишається вихідна “маленька” чорна сукня — з гладкої тканини, пряма, цільнокроєна, злегка прилягаюча, із закритою шисю попереду та з глибоким декольте овальної або квадратної форми на спині. Для всіх новинок сезону 1964–1965 рр. характерна простота і виразність форм, свіжість і гармонія кольорів»¹.

В радянських журналах траплялися рубрики, побачити які в західних журналах було неможливо — йдеться про презентацію в модних журналах робочого одягу. В ідеологічному сенсі для країни робітників і селян подібний ракурс представлення моди був важливим. У вже згаданому «Rigas modes» протягом 1940–1950-х рр. містилися розділи «Робочий одяг», окремо «Костюми», викройки фартухів та іншого спеціального одягу, якому, попри виконання утилітарної функції, намагалися надати привабливого, навіть елегантного вигляду (принаймні, саме такий вони мали на малюнках у журналі).

Від початку 1970-х рр. дещо пом’якшений варіант трактування «робочого одягу» представляли в рубриці «одяг для роботи в садку». Підкреслювалась важливість використання простих тканин та матеріалів, особливу увагу, як і в попередні роки, приділяли фартухам та текстильному взуттю.

¹ «Rigas modes», журнал мод. Рига, 1964. С. 21.

Рубрики «молодіжна» й «дитяча» мода традиційно в усіх досліджуваних журналах містили вбрання з елементами етнічного стилю. Це були різноманітні вишивки, стилізації, які відповідали уявленням авторів моделей про етнічно-етнографічні особливості республік, де видавалися журнали. Але обов'язково на таких сторінках було представлено і вбрання в «російському» стилі.

В журналах від 1970-х рр. з'явилася спеціальна рубрика «Наречена». Українські радянські дизайнери рекомендували дуже ретельно підходити до підбору вбрання нареченої залежно від місця проведення заходу, що одночасно віддзеркалювало й радянські економічні реалії: «Для домашнього весільного вечора, у вузькому родинному колі, недоречно буде одягати вишуканий наряд. Нареченій більше пасуватиме елегантна сукня або костюм зі світлої бавовняної або шовкової тканини»¹. У випадку весілля на лоні природи, дизайнери рекомендували використовувати простий букет квітів, який складався б із конвалій, незабудок або ромашок. Така рекомендація дуже показова. Річ у тім, що в Радянському Союзі асортимент квітів був більш ніж скромним, практично не існувало культури оформлення букетів, у цій сфері панував традиційний радянський пуританізм.

Частина моделей, презентованих у журналі, — чорно-білі малюнки, частина — кольорові фотографії. Чорно-білі графічні варіанти представляли весільні вбрання, виконані, як зазначено в описі, «за українськими мотивами». Близькість до національного мали символізувати спідниця та жилет, пошиті з бавовняної тканини з вишивкою, в поєднанні з блузкою, оздобленою мереживом та віночком із фатою. На цій сторінці містилось і вбрання нареченої, виконане «за російськими мотивами». Однак воно було представлене на кольоровому фото. На думку модельєра, таке вбрання було сукнею зі щільного білого шовку напівприталеного силуету з рукавами «буфф», яку доповнював головний убір за типом старовинного кокошника, розшитого штучними перлами.

Перша реклама, яка розміщувалась на сторінках журналу, вказувала на рівень розвитку радянської економіки. Цілі журнальні полоси займали такі рекламні «шедеври»: реклама яловичого жиру від «Укроптм'ясо-рибторг» (з детальною інструкцією його використання в кулінарії); реклама електроzapальнички зі слоганом «сірники, які не згорають». Текст супроводжувався інструкцією: «електроzapальничка для розпалювання газових горілок позбавить господарок від багатьох турбот. Підживлюється вона від мережі перемінного току напруженням 220 Вт. Працює надійно та безвідмовно»².

Радянські журнали мод містили й інші, цілком неочікувані для подібного типу видань розділи, такі, як «Корисні поради». Гардероб радянської

¹ Краса та мода, 1972, с. 24

² Краса та мода, 1972, с. 19.

людини в прямому та переносному сенсі супроводжувався стійким запахом (і духом) нафталіну. Щоб позбавитись від нього, автори порад рекомендували періодично провітрювати одяг, просушувати в теплом приміщенні, використовувати яблука-антонівки й засушену лаванду з апельсиновою цедрою. Відсутність потрібного асортименту жіночого одягу на полицях магазинів, постійний дефіцит породжували й присутність на сторінках модних журналів рекомендацій про перелицьовування та перешивання практично виношених речей. «Виношені довгі рукава перекрійте на короткі, а із залишків зробіть комір. Якщо жакет не дуже виношений, залиште його у попередній формі, заберіть лише рукава й зробіть виріз, який вам пасує»¹.

Журнали мод виступають маркером рівня розвитку моди та підтвердженням факту наявності модної індустрії. В країні «рівних можливостей» мода потрапила до категорії, доступ до якої мало коло обраних. До нього входили перш за все партійні й радянські чиновники з дружинами, керівники підприємств і установ, викладачі вищих навчальних закладів, митці різних напрямів та гатунків. Спеціалізовані журнали мод видавалися незначними тиражами, що перетворювало їх на категорію дефіциту з обмеженим колом доступу. Для широкого (загальнодоступного) внутрішнього користування існували соціально та ідеологічно «витримані» «Радянська жінка», «Робітниця» та «Селянка», зі сторінок яких черпали основну інформацію про моду середньостатистичні жінки. Тиражі цих видань відповідали їх призначенню. Так, «Селянка» збільшувала їх з 5,6 млн. екземплярів 1968 р. до 19 млн. 1988 р. («Родом из СССР»), «Робітниця» на початок 1050-х рр. — 350 тис. екземплярів, а вже 1974 р. — 12,6 млн. (Вавилина, В. 1975, с. 103). На початок 1990 р. цифра зросла до 23 млн. («Работница», 2015, с. 100).

Підсумовуючи, зазначу, що навіть вибірковий аналіз журналів мод різних політичних епох у розвитку Радянського Союзу підтверджує збереження протягом усієї історії його існування чіткої соціальної стратифікації, яка ніяк не відповідала проголошеним гаслам загальної рівності та «безкласовості» радянського суспільства. Еволюція радянських модних журналів мала кілька етапів: перший пов'язаний з естетським високоласним експериментом («Ательє»), який фактично (поза бажанням його авторів) підготував підґрунтя для доби сталінського «великого стилю». Він утілювався на сторінках журналів «Жіночий журнал», «Будинок моделей», «Журнал мод», які видавались у 1930–1940 рр. і мали дуже обмежене коло читачів та споживачів. Журнали не оминали й коротких оглядів західних модних тенденцій.

Хрущовський період позначений відходом від сталінської помпезності, однак витрати, пов'язані з «холодною війною» та реалізацією космічних програм не залишали вільних коштів для поліпшення економічної ситуації. Названі фактори впливали на побутові реалії та сферу моди. Період бреж-

¹ Краса та мода, 1972, с. 39.

невського «застою» приніс певне покращення в соціальній та економічних галузях, що вилилось у збільшення кількості журналів мод, особливо республіканських рівнів, проте ця сфера залишалась доступною обраним.

Існувала одна риса, яка об'єднували всі радянські журнали мод від 1923 р. до середини 1970-х рр. Ідеться про наявність рубрики «робочий одяг». Як правило, йому відводилась одна — дві останні сторінки журналів, тож ця тема не претендувала на ключову в середовищі радянських модельєрів. Її збереження було необхідним ритуалом, дотримання якого підкреслювало орієнтацію на ключові соціальні засади радянської системи.

Журнали, які видавались у радянських республіках, наповненні знаками та символами. В них віддзеркалювалися соціально-політичні процеси, які протікали в Радянському Союзі, певною мірою еволюція мистецтва, поведінкові та культурні парадигми. Проголошення гасел про створення «нової наднаціональної спільноти» супроводжувалося закріпленням і просуванням російського як панівного варіанту ідентичності, що позначалося й на сторінках журналів мод. Проте в республіканських журналах подібні тенденції наштовхувалося на прагнення зберегти національний колорит, який би запобігав втраті етнічної унікальності.

Співвідношення (поєднання) понять «селянка» та мода, традиційно сприймається як певна аномалія, й якщо досліджується, то зазвичай лише в сенсі збереження традиційних елементів одягу. Мода в середовищі робітниць радянських промислових підприємств також не належить до популярних напрямів наукових розвідок. Запропонована тема потребує подальших досліджень, зокрема, особливостей переходу від хрущовської до брежнєвської епохи в контексті зміни «пост-відлигової» ситуації (зокрема в соціальній сфері та моді), пізнього радянського періоду, та їх презентації на сторінках модних журналів.

Бар, К. 2013. *Политическая история брук*. Москва.

Бартлетт, Дж. 2011. *Fashion East: призрак, бродивший по Восточной Европе*. Москва.

Вавилина, В. 1975. «Работница». *Большая советская энциклопедия*: в 30 т. Москва. Т. 21. Проба — Ременсы.

Веблен, Т. 1984. *Теория праздного класса: экономическое исследование институций*. Москва. URL: <https://gtmarket.ru/laboratory/basis/5890>

Колястрок, О. А. 2011. Методологія історії повсякдення. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Сер.: Історія. № 982. Вип. 44. С. 8–21.

Корнієнко, О. 2016. В пошуках радянської моди: закордонні відрядження до країн — «законодавиць моди» у 1950–1960 рр. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна*. Серія «Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки». Вип. 22. С. 49–55.

Кром, М. 2003. Повседневная жизнь как предмет исторических исследований. *История повседневности: сборник научных работ*. Санкт-Петербург. С. 7–14.

Лаас, Н. 2008. Соціальна стратифікація радянського суспільства: концептуальні пошуки в англomовній історіографії другої половини ХХ–ХХІ ст. *Історія України ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*. Вип. 14. С. 104–116.

Лебина, Н. 2015. *Советская повседневность: нормы и аномалии. От военного коммунизма к большому стилю*. Москва.

Людтке, А. 1999. Что такое история повседневности? Ее достижения и перспективы в Германии. Социальная история. Ежегодник. Москва.

Мельник, М. 2014. *Интерв'ю із засновницею музею моди України Г. М. Уваркіною*. URL: <https://tinyurl.com/y3jpmdf0>

Олійник, М. 2017. Український одяг у системі міської культури Києва (друга половина XIX — початок XX ст.).

«Работница». 2015. Т. 28. Пустырник — Румчерод. *Большая советская энциклопедия*. Москва. С. 100.

Родом из СССР. Газеты и журналы. URL: <http://www.mad-love.ru/ussr.php?grp=2>

Федотова, Е. Амазонки и революция: главные героини социалистического модерна. *Forbes*. 30.04.2014. URL: <https://tinyurl.com/yuy22dfn>

Фицпатрик, Ш. 2008. *Повседневный сталинизм: Социальная история Советской России в 30-е гг.: город*. Москва.

Шудря, К. Осень 1972. Мода: за і проти. *Краса і мода*. Київ.

Christian Dior в Москве. 1959. Серия фото. URL: <https://tinyurl.com/y3nqt9al>

Bar, K. 2013. *Politicheskaya istoriya bryuk [Political History of Trousers]*. Moskva. [in Russian]

Bartlett, Dzh. 2011. *Fashion East: prizrak, brodivshiy po vostochnoy Yevrope [Fashion East: Ghost, Roaming in Eastern Europe]*. Moskva. [in Russian]

Vavilina, V. 1975. «Rabotnitsa» [«Rabotnitsa»]. *Bolshaya sovetskaya entsiklopediya*: v 30 t. Moskva. T. 21. Proba — Remensyi. [in Russian]

Veblen, T. 1984. *Teoriya prazdnogo klassa: ekonomicheskoe isledovanie institutsiy [Theory of Indolent Class: Economical Study of the Institutions]*. Moskva. URL: <https://gtmarket.ru/laboratory/basis/5890> [in Russian]

Koliastruk, O. A. 2011. Metodolohiia istorii povsiakdennia [Methods of Everyday Life History]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina*. Ser.: Istoriia. № 982. Vyp. 44. S. 8–21. [in Ukrainian]

Korniienko, O. 2016. V poshukakh radianskoi mody: zakordonni vidriadzhennia do krain — «zakonodavys mody» u 1950–1960 rr. [Search of Soviet Fashion: Business Trips Abroad to the «Style Setting» Countries in 1950's — 1960's] *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina*. Seriiia «Istoriia Ukrainy. Ukrainoznavstvo: istorychni ta filofoski nauky». Vyp. 22. S. 49–55. [in Ukrainian]

Krom, M. 2003. Povsednevnaia zhizn kak predmet istoricheskikh issledovaniy [Everyday Life as a Subject of Historical Studies]. *Istoriya povsednevnosti: sbornik nauchnykh rabot*. Sankt-Peterburg. S. 7–14. [in Russian]

Laas, N. 2008. Sotsialna stratyfikatsiia radianskoho suspilstva: kontseptualni poshuky v anhlomovunii istoriohrafii druhoi polovyny XX–XXI st. [Social Stratification of Soviet Society: Conceptual Search in English-speaking Historiography of the 2nd Half of 20th — 21st Cent.] *Istoriia Ukrainy XX st.: kultura, ideolohiia, polityka*. Vyp. 14. S. 104–116. [in Ukrainian]

Lebina, N. 2015. *Sovetskaya povsednevnost: normy i anomalii. Ot voennogo kommunizma k bolshomu stilyu [Soviet Everyday Life: Norms and Deviations. From Military Communism to High Style]*. Moskva. [in Russian]

Lyudtke, A. 1999. Chto takoe istoriya povsednevnosti? Yee dostizheniya i perspektivy v Germanii [What is the Everyday Life History? Its Achievements and Prospects in Germany]. *Sotsialnaya istoriya. Yezhegodnik*. Moskva. [in Russian]

Melnyk, M. 2014. *Interv'iu iz zasnovnytseiu muzeiu mody Ukrainy H. M. Uvarkinoiu* [An Interview with H. M. Uvarkina, the Founder of Museum of Ukrainian Fashion]. URL: <https://tinyurl.com/y3jpmdf0> [in Ukrainian]

Oliinyk, M. 2017. *Ukrainskyi odiah u systemi miskoi kultury Kyieva (druha polovyna XIX — pochatok XX st.)* [Ukrainian Clothes in System of Urban Culture of Kyiv (the 2nd Half of 19th — Early 20th Cent.)]. Kyiv. [in Ukrainian]

«Rabotnica» [«Rabotnica»]. 2015. Bol'shaja sovetskaja jenciklopedija. , Moskva. T. 28. Pustyrnik — Rumcherod. S. 100. [in Russian]

Rodom iz SSSR. Gazety i zhurnaly [Made in USSR. Newspapers and Magazines]. URL: <http://www.mad-love.ru/ussr.php?grp=2> [in Russian]

Fedotova, Ye. Amazonki i revolyutsiya: glavnye geroini sotsialisticheskogo moderna [Amazons and Revolution: Main Heroines of Socialist Modern]. *Forbes*. 30.04.2014. URL: <https://tinyurl.com/yy22dfn> [in Russian]

Fitspatrik, Sh. 2008. *Povsednevnyy stalinizm: Sotsialnaya istoriya Sovetskoy Rossii v 30-eg-gg.: gorod* [Everyday Stalinism: Social History of Soviet Russia in 1930's: Urban]. Moskva. [in Russian]

Shudria, K. Osin 1972. *Moda: za i proty* [Fashion: Pro et Contra]. Krasa i moda. Kyiv.
Christian Dior v Moskve [Christian Dior in Moscow]. 1959. Seriya foto. <https://tinyurl.com/y3nqt9al> [in Russian]

УДК 329(504):(73+71):477

DOI: 10.20535/2307-5244.48.2019.176394

T. Perga

<https://orcid.org/0000-0002-8725-3451>

*The State Institution «Institute of World History
of the National Academy of Science of Ukraine»*

T. Ю. Перга

ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

**THE ROLE OF UKRAINIAN DIASPORA
IN THE DEVELOPMENT OF ENVIRONMENTAL
MOVEMENT IN UKRAINE
OF LATE 1980S — EARLY 1990S**

*Роль української діаспори в розвитку екологічного руху
України в кінці 1980-х — на початку 1990-х рр.*

The role of the North American Ukrainian diaspora in the development of environmental movement in the Ukrainian SSR in late 1980^s — early 1990^s is investigated. It was concluded that despite widespread opinion, that diaspora concentrated its attention only on the support of Ukrainian national-liberation